

ЗНАЧЕНИЕТО НА ФИЛОСОФСКИЯ ТЕКСТ ЗА БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В СП. "ОБРАЗОВАНИЕ"

По материали в списание "Образование".

София, (ISSN 1310-0580)

— Венцислав Крумов —

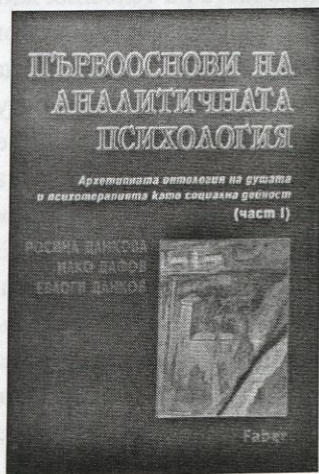
1. Архетиповете като първооснова на аналитичната психология и тяхната роля в образованието

Философската култура винаги е израз на определен светоглед, но във философското знание решаващо значение има картината (модела) на света. За разлика от светогледа, картината на света (Weltbild) се схваща като една система, чиито основни структурни елементи са **архетиповете**, които според К. Г. Юнг наподобяват ейдосите на Платон*. Картината на света като концептуален модел включва нагледно знание за този свят. Последното се подрежда според принципите на познание, играещи ролята на основополагащи идеи. Като идеи на разума те лежат в основата на теоретичното познание. Най-дълбоките основания на картината на света са архетиповете като родови форми на битие и мислене, валидни както за човешката психика, така и за Космоса.

Същевременно архетиповете се проявяват и като универсалии на културата. Поради това те играят особено важна роля в **образованието**. Върху основата на архетиповете се осъществява преходът от митологичните образи към философията на природата като исторически първа форма на философия. *Основните културни образци по своята същност фактически са архетипове, които представят възникването на философското категориално мислене като преход от мита към Логоса*¹. Единството

между философията и аналитичната психология се доказва особено убедително чрез архетиповете. На тези проблеми е посветена книгата на Росина Данкова, Илко Дафов и Евлоги Данков. "Първооснови на аналитичната психология. Архетипната онтология на душата и психотерапията като социална дейност". Част I. (В. Търново, Faber, 2003, 275 с.), издадена със съдействието на Националното дружество по история на българската философска култура. С оглед на образованието от всички проблеми, включени в книгата, според мен особено внимание заслужават: философията и психологията в традициите на българските дисертационни приноси, утвърдени в Западна Европа и България; предпоставки за разкриване първоосновите на аналитичната психология; българските традиции в разкриването първоосновите на аналитичната психология; основни форми на чувствата и метафизическото понятие за душата; онтологията на душата и първоосновите на аналитичната психология; метафизиката на архетипния семиозис в духовния живот; култът към Геня на смъртта в контекста на неоплатоническите и стоическите традиции и неговото изображение в Никополис ад Иструм; архетиповете в прехода от мита за Хестия към Логоса и философската логика; към Платоновата онтология на Името-битие; висшите родове на битие и мислене като първооснови на теоретичното знание в аналитичната психология; метафизика на живота и смъртта; когнитивни способности; морал и психоаналитична практика; взаимоотношението между истина и съвест като онтологичен проблем; психика и познание; онтологията на душата като ноология; онтологията на разумното битие и мислене в психотерапията; ноосферните първооснови на аналитичната психология като родови форми на битие и мислене; съзерцателният подход в психотерапията и ноологията като метафизика; анима/анимус като ду-

шевна еманация, съотнесена с телесността, аналитичната психология като ноологична наука².

Книгата показва убедително, че първоосновите на аналитичната психология са архетиповете (гр. archetypon), разглеждани като форми на чистата природа, която участва в организиращите принципи на сетивния свят. Не случайно Кант разглежда принципите като архетипове на познанието. Определяща тук е системата "човек – Земя – Космос". Според създателя на аналитичната психология Карл Густав Юнг те са първообрази, протообрази, образци, изначални родови форми, които играят особено важна роля в образованието. Архетипове са най-първо оформеното. Гръцкото *arche* означава първопричина, принцип, първична форма (ейдос). Архетипът се схваща още като латентна първична сила, проявяваща се както в Космоса, така и в човешкия духовен живот, който става все по-зависим от образованието. Гръцкото *archaios* позволява архетиповете да се разбират и като първопричинители, творческа сила, която дава битийната форма на природните и човешките неща. В тази връзка авторите отбелязват: "Архетипните форми следва да се схващат като форми на душата, а самата тя – като ентелехия на тялото" (с. 111), но "идеите за доброто и нравственото" като фактори в образованието според Сократ "са по-важни от ценността на телесния живот" (с. 155). Разглежданите от К. Г. Юнг архетипове са висши родове на битие и мислене (подобно на Платоновите ейдоси) и изграждат ноологичната реалност, т.е. разумната реалност – сферата на разума, традиционно известна като ноосфера. В изграждането на тази реалност основна роля играе образованието, което би следвало да се развива заедно с постиженията на науката. (Проблемът за ноосферата се разработва във Философския факултет на ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" в продължение на повече от три десетилетия.) В този смисъл например и несътворените енергии като висши образци на търновския исихазъм следва да се схващат като архетипове. По отношение на образователния процес би трябвало да се има предвид, че архетиповете намират израз също така в митовете и религиозните представи, легендите и народното творчество. Но в крайна сметка те се свеждат до трансцендентни принципи.

От гледна точка на българското образование е особено важно да се знае, че *архетиповете са първооснова на художествените произведения на всички култури от всички времена* (К. Г. Юнг). Архетиповете са регулатори, при това на психиката и образователните ценности. Така става ясно защо определяща роля при съзряване на психиката, в която участва **образованието**, играят архетиповете, на които се опира и нравственото познание.

С архетиповете се свързват душевните способности, които се усъвършенстват чрез образованието. Най-убедително се налага впечатлението, че авторите правят опит да доразвият учението на К. Г. Юнг като използват архетипни форми от античната и средновековната култура, изработени от метал в древните балкански традиции, започващи още от пеласгите. Рисуваните архетипове на К. Г. Юнг имат своите убедителни аналози още в древните *традиции на българската култура*. От гледна точка на учението за архетиповете, според нас следва да се приеме, че началото на българската философска мисъл започва от най-древните архетипове, проявяващи се в нашите културни (и духовни) традиции. Тези архетипове участват в прехода от мита към Логоса като философия.

В раздела за **онтологията на душата** (30–70) става ясно, че посредством архетиповете духовният живот е функционално свързан и с религиозния живот и опит. Важна роля в този опит играе религиозното образование, което днес се усъвършенства убедително (като ценност) чрез учението за архетиповете. Тук следва да се има предвид, че архетиповете като чиста природа, изразяваща човешката психика, влияят върху спонтанната духовна и религиозна нагласа. Те изграждат влиянието на несъзнаваното, което по един или друг начин въздейства върху образователния процес. В това отношение следва да се има предвид, че архетиповете изграждат общата матрица и на **психичната екзистенция** като първооснова на философ-

ското творчество. Самата философия се схваща като начин на ексистиране. Поради това *обучението по философия също е свързано с архетиповете като родови форми на битие и мислене*. Митовете в нашето праисторическо минало имат отношение към архаичната нагласа и потребност от усъвършенстването на духовния живот.

По отношение на философската култура и образованието може да се говори за *архетипен комплекс*, върху който те се опират и черпят своята жизненост. С превърнатата форма на архетиповете следва да се свържат и индивидуалните конфликти, съотнасящи се пряко или косвено с т.нар. “инцестни” фантазми. Архетиповете могат да се схващат като опорни точки, които правят възможно да се постигне усъвършенстването на човешката духовна природа чрез образованието.

Фактически човешкото образование започва с определени архетипове, схващани като образци на битие и мислене. Обикновено на тях съответстват общоприетите митове на един народ, които играят роля на предфилософско мислене. Като основни митологични образци в това отношение за българите следва да се считат образът на Небето, митът за Персефона-наглед на човешката душа, богинята майка-наглед на космическата Душа и Хадес (Хермес) – похитителят на човешката душа. Този традиционен мит най-убедително е представен в Казанлъшката гробница от тракийската епоха (IV в. пр.н.е.). Следва да се има предвид, че в процеса на образованието архетиповете влияят върху т.нар. насочено мислене или както обикновено се нарича мислене, изразено чрез категории, понятия и думи.

Архетипното насочено мислене “*е инструмент на културата и ние няма да сгрешим, пише К. Г. Юнг, ако кажем, че огромните усилия за просвещение, които миналите векове са посветили на насоченото мислене, са му наложили да се развие и да премине от субективната, индивидуалната сфера към обективната, обществената сфера; те са направили възможна пренагласата на човешкия ум, на която дължим нашата съвременна емпиричност и техника*”. (The basic writings of C. G. Jung. The Mothem Library. New York, 1959). В образованието следва да се има предвид, че колкото повече нараства влиянието на **колективното несъзнавано**, толкова повече човешкият съзнателен дух открива своята конструктивна функция.

В образованието следва да се има предвид, че изместването на съзнаващия дух от неговото ръководно място според К. Г. Юнг води до състояние на психическа неуравновесеност. Положителната страна на архетиповете е, че *чрез образованието се осъществява себепостигане като самоосъзнаване*. Тук особено важна роля играе принципът “мислене на мисленето”. Себеотричането в полза на родо-вообщото или общочовешкото се свързва с нравствените идеали. Необходимо е да се има предвид, че в процеса на образование на всички равнища архетиповете оформят тези съдържания, които регулират, модефицират и мотивират ценностния избор в процеса на обучение.

Когато архетипното начало излезе на преден план, то според авторите има нематериален характер, който може да бъде определен като духовен. Това обстоятелство е особено важно при разкриване психологичните основи на религиозната нагласа. *Образованието следва да отчита предназначението на архетиповете не само по отношение на формите на образование, но и по отношение на тяхното значение*. Авторите отчитат, че архетипното съдържание е едновременно осъзнавано и неосъзнавано. По повод на несъзнаваното те отбелязват, че анимата/анимусът “изграждат едната “половина” на човешката душа – тъмната”. Те се съотнасят и със “сянката” на душата (с. 159) и понякога дори пречат на конгнитивните способности и постигането на истината (с. 161– 169). По своето архетипно съдържание човек е света в умален вид, т.е. микрокосмос. Вече видяхме, че архетиповете са еднакво валидни както за микрокосмоса, така и за макрокосмоса³.

Показателно е, че в процеса на *образованието основна роля играе архетипът светлина*. Знанието е светлина. Образованието е просветление. От друга страна, светлината се схваща като архетип, Божествен образец, който присъства в човека. Въсщност това касае метафизиката на първозданната светлина. Божествената светлина се схваща като архетип, вложен в човешката природа. Архетиповете излъчват несътворена (творяща) светлина. Философското познание изразява “осветеност” от тази светлина чрез знанието и неговите висши цели. Самото Божие Слово, т.е. Логос е истинна светлина, която осветява човека и просветлява неговия разум, чиято най-висша цел е върховното Благо. Човешкият разум притежава иманентно

архетипа на Божествената светлина (като върховно Благо). Самото Божествено откровение и Божествено преображение е невъзможно без несътворената Божествена светлина в качеството на метафизични образци. Собственото просветляване на човешкия разум се дължи на Божествено духовната светлина. Чрез нея според българския исихазъм човек успява да съзре сиянието на вечните истини и по този начин да стане съпричастен на свършената (Божествена) природа. Известно е, че обърнатият модел на това схващане за видимата и невидимата светлина е възприет през XVII в. в Ордена на т.нар. илюминати. Негови членове са били Песталоци, Хердер, Гюте, Маркс и др. Илюминатите са затворена хтонична секта, която се свързва с т.нар. "Тъмно слънце" (Ю. Кръстева) и отстояват архетипа на тъмнината като светлина.

От гледна точка на архетиповете става ясно (от гореспоменатата критика), че образованието има за цел да пробуди стремежа към сиянието на най-висшите образци и да го свърже с истината, от която все по-настойчиво се нуждае човешкото битие. **Образованието и създаващият културата дух са взаимосвързани чрез философската култура.** Образованието се стреми непрекъснато към "очистване на опита от всякаква субективност и в измисляне на формули за впрягане силите на природата по най-добрия възможен начин" (К. Г. Юнг, 1993, с. 26). Имайки предвид архетиповете в митологичните традиции, К. Г. Юнг отбелязва: *"За съжаление в училище ние получаваме една твърде бедна представа за богатството и огромната жизненост на гръцката митология. Цялата творческа енергия, която съвременният човек отдава на науката и техниката, човекът от античността е посвещавал единствено на митовете си"* (К. Г. Юнг, 1993, с. 27). Така става разбираемо, защо архетиповете чрез образованието участват в прехода от мита към философския Логос. Това, което Юнг твърди за архетиповете на гръцката митология е валидно и за тракийската. Гореспоменатата книга доразвива схващането на Юнг за архетиповете върху основата на неоплатоническото схващане за ейдосите и ноологичната реалност (т.е. сферата на разума). Друг принос, който ще отбележим е, че авторите на книгата са предложили систематизация на архетиповете според техните принципи на симетрия. Обособяват се 32 класа архетипове за космическата природа, които от своя страна се

редуцират до 7 типа системи (симетрии). Така представените архетипове според техните елементи на симетрия показват, че кристалните форми в природата (земна и космична) могат да се разглеждат също като архетипове, които организират аморфното вещество. По аналогичен начин архетиповете организират и човешката психика⁴.

Важен принос е и представеният архетип на Слънчевата система. Този архетип поставя проблема за универсалните форми на космогенезата, които следва да имат връзка с човека и усъвършенстването на неговите съзнателни способности. В книгата убедително се обосновава връзката между архетиповете, които представя К. Г. Юнг и архетиповете на палеобалканската култура. Пеласгите и етруските, както е известно, са коренното население на Балканите, Мала Азия и Италия. За читателя ще напомним, че всичко това, което се пише в Стария Завет до филистимците се отнася фактически до пеласгите. Филистимци е еврейското название на пеласгите – коренното население на Обетованата земя, която юдеите се стремят да завладеят, за да се заселят в нея.

В заключение ще отбележим, че книгата е едно по-нататъшно развитие на Платоновото схващане за ейдосите и схващането на Аристотел за формата. Заедно с това тя допълва с някои нови конкретни данни учението на К. Г. Юнг за архетиповете. По един синкретичен начин **архетиповете са едновременно форми на битие и (ейдоси на) мислене**. Но най-важното е, че архетиповете фактически образуват първоосновите на аналитичната психология и участват в образованието. Нравствените принципи играят роля на архетипове в етическото образование.

2. Първоосновите на морала и ролята му в образованието

Метаетичното познание (отвъд доброто и злото) е от принципи. Последните всъщност играят роля на архетипове в етическото познание.

Редовният читател на списание “Образование” добре знае, че ние обръщаме специално внимание и на проблемите, свързани със съвременния морал в българското образование. За тази цел дори сме отворили специална рубрика, в която се изобличават конкретни неморални постъпки в областта на българското образование. След

толкова апели за усъвършенстване на морала в българското образование най-после е отпечатана една **книга**, посветена на този проблем като за основа на книгата е избрана дисертацията на българския учител Зоя Ставрева (1883 – 1962), която преди един век е защитила докторска дисертация по етика в центъра на Европа – Берн, Швейцария 1915 г. Приносът на тази книга личи от пръв поглед, тъй като е всеизвестно, че съвременният морал в българското образование не е на особена висота. Преведен е ръкописът на докторската дисертация на D-г Phil. Зоя Ставрева, който се пази в Търновския държавен архив (Т. Д. “ДА”, В. Търново). Веднага искаме да подчертаем, че в Швейцария ръкописът на доктората на Зоя Ставрева е загубен. Опитите на наши българи командировани да го издирят се оказаха неуспешни. И поради това считаме, че издаването на настоящата книга е един успех за историята на **българското образование** като цяло и за историята на етичното образование в частност. Според нас книгата може да се отнесе към дълбоките теоретични проблеми, касаещи ролята на образованието в духовното усъвършенстване на един народ. Тук читателят може да открие и нравствените основания на нашите критики в гореспоменатата специална рубрика. (Вж. например сп. “Образование”, 2001, № 2.). Както ще видим по-долу, тази критика от емпирично равнище вече се осъществява и на теоретично равнище, ориентирано специално към нравствените ценности на българското образование и потребността от тяхното усъвършенстване. В книгата е отбелязано, че *самият “Увод във философията”, който Зоя Ставрева преподава повече от две десетилетия, тя счита “като необходима предпоставка за формирането на ново образование, ново възпитание, нов тип обучение според “фундамента на морала” (с. 74), възприет и отстояван в гореспоменатата докторска дисертация, полагаща основите на метаетиката в българските традиции.*

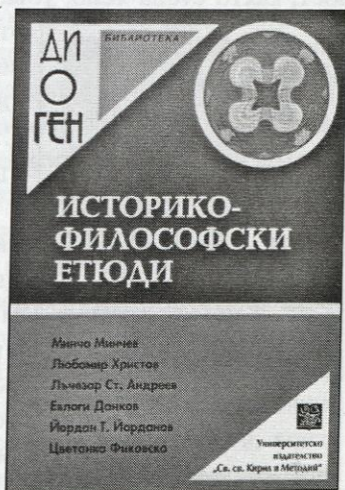
“Първооснови на морала. Метаетиката в българската традиция” фактически е второто преработено и допълнено издание на книгата, която поради особения интерес и малкия тираж е отдавна изчерпана. Рецензент на книгата е член-кор. Васил Проданов – директор на Института за философски изследвания към Българската академия на науките – София, а заключението *“Метаетическите*

традиции в историята на българската философска мисъл” е от ст.н.с. д-р Станка Христова от секцията по Етика в Института за философски изследвания (за първото издание на книгата вж. Ц. Цолова в предходния раздел).

Напълно разбираемо за читателя книгата е посветена на първата българка-търновката Зоя Ставрева, защитила докторат на тема *“Състраданието като фундамент на морала при Шопенхауер”*. За първото издание сп. “Образование” изрази своето становище в кн. № 4 от 2001, с. 78–82, а статията на съставителя на книгата, посветена на съвременното обучение по етика – лекцията по етика и етиката като метафизика на нравствеността ние публикувахме най-напред в сп. “Образование” (1999, № 5, с. 43–52). Във второто издание на книгата участват и старши научни сътрудници в БАН.

Книгата включва три основни раздела. Първият е посветен на нравствеността като метафизичен проблем и като познание от принципи, осъществени в дисертацията на Зоя Ставрева, вторият – на метаetikата, нравствените принципи и духовните ценности, а третият съдържа, както отбелязахме, разбирането на предмета на самото етическо изследване с цел неговото практическо приложение.

Ще напомним, че Д-г. phil., учителката Зоя Ставрева с етическо образование (придобито в центъра на Европа) е публикувала свои научни статии предимно в списанията “Образование” (1941) “Учителска мисъл”, “Училищна практика”, “Училищен преглед” и др., издавани още преди 9.IX.1944 г. Интересно е да отбележим, че една статия от 1942 г. Зоя Ставрева е написала по повод гостуването на известния педагог Петерсен във В. Търново и свързания с прилагания от него Йенски план в множество европейски училища. Зоя Ставрева прави анализ на книгата на Петерсен “Практиката в училището на Йенския план” (1938). Този “Йенски план” тя въвежда и във В. Търново още тогава.

В края в книгата е направен пълен списък на публикациите, посветени на творчеството на Зоя Ставрева. Съставителят на книгата е публикувал и списък на авторски публикации на Зоя Ставрева, което в значителна степен улеснява бъдещите изследвания върху творчеството на този български етик и педагог (и евентуално написване на дисертация, която да обхване нейното цялостно творчество), а също така значението на тези проблеми за българското образование.

С оглед на обучението, свързано със застъпените нравствени проблеми в книгата, в настоящото издание е включен разширен вариант на учебна програма по етика, която съдържа съвременните проблеми на преподаването по етика. Новото издание доразвива схващането на д-р Зоя Ставрева в областта на **метаетиката** (свързана с нравственото познание от принципи), а също така предлага някои нови възможности за доразвиване идеите на д-р Зоя Ставрева за образованието в Приложението от 12 части. В него са публикувани и спомени на учителката Добринка Стойкова – от рода на Зоя Ставрева.

Относно значимостта на темата, разработвана от Зоя Ставрева, ще отбележим, че съпоставката между етиката на Кант и Шопенхауер поставя началото на **метаетичните проблеми в българската традиция**. Разработването на метаетическата проблематика в тоталитарно време е спряно и едва сега се възстановява от Р. Данкова. Всъщност, както стана ясно, това не е емпирично познание, а познание

от нравствени принципи. За сравнение ще напомним още веднъж, че преди близо един век философът от Търново Зоя Ставрева защитава докторат като съпоставя етиката на Кант и Шопенхауер с оглед усъвършенстването на българското образование по етика. В тази дисертация е анализиран един оптимален модел за съпоставителен анализ на нравствените ценности, който се основава не само на приносите на Кантовата етика, но и на постиженията в областта на етиката, които прави А. Шопенхауер.

**Евалоги
Данков**

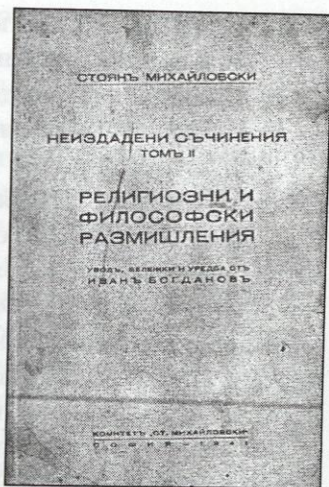

**Увод
във философията
на природата**

към онтологията
на битийните форми

Редакционна сбирница "Св. Кирил и Методи" Велико Търново

Тук метафизическият подход е особено ефективен, тъй като моралните понятия, използвани в **образованието фактически** се извеждат от чистия разум. Ето защо наред *“с философските си идеи, Зоя Ставрева усилено разработва и проблеми в областта на историята на образованието в България...”* Тя е *“един коректен изследвач”* на българското образование, *“откриващ в душевността на българина неговия траен стремеж към знание чрез образование”* (с. 111). Показателно е, че тя пише статия *“Девическото образование в Търново през 1939 година”*, където проследява историята на възникването на девическите училища в България (с. 111).

Както в областта на учението за познанието въобще, така и в етическото познание разумът се схваща като първото и първичното, който се нуждае от нравствени принципи, за да действа пълноценно. В книгата се отстоява схващането, че *моралният закон, който би следвало да мотивира образованието, е синтетичен закон* (теза) а priori, чийто източник е чистият разум, боравещ едновременно с формите на нравствено битие и мислене. С това етиката се стреми да преодолее евдемонизма и утилитаризма, тъй като *“в основата на всяко етично искане лежи съзнанието за дълг”* (с. 101). Образованието би следвало да формира и ценностите на дължимото на отделния човек пред своя народ и пред цялото общество. Дългът придава необходим статус на дължимото.

В книгата е показано, че **моралът с оглед съвременното образование** трябва да е напълно очистен от всичко излишно, за да остане само онова, което емпирично и теоретично обосновава нравствения дълг. Ето защо в книгата етическият разум се поставя в положение на висша оценъчна инстанция в областта на етиката и я прави морална *“владетелка”* на всички нагони, чувства и наклонности, които пречат на ефективните процеси в етическото образование. Това всъщност е едно нравствено приложение в обучението (провеждано

от Зоя Ставрева) на безсмъртното Кантово положение, което остава валидно за всички цивилизовани епохи от историята на образованието. Добрата воля, за да получи своята реализация се нуждае от воля за добро. За съжаление тази воля днес се среща все по-рядко.

Главното разбиране за доброто фактически се основава на следната максима: "Навсякъде в света, дори и извън самия него, не може да се мисли нищо, което би могло без ограничения да се смята за добро, освен една добра воля". Добре известно е, че така започва Кантовото съчинение "*Основи на метафизиката на нравите*". Именно на тази **основа** в книгата се идентифицира отношението на чистата етична воля към **практическият разум** и се търси в това произходът на доброто, което прави възможни висшите цели на **образованието**. В основата на нравствения стремеж се поставя **съзнанието за гореспоменатия нравствен дълг**. Дългът на образованието пред обществото изразява съответна морална нагласа. Ето защо "*етично е това, което има своите корени в дълга, който обаче прави възможно за реализиране и действителното всеобщо Благо, т.е. Благото като Едно (върховно Благо)*" (с. 101). Именно то е най-дълбоката първооснова (образец) на морала и на всяка онтология, обхващаща в едно цяло нравственото битие и мисленето. От върховното Благо онтологически произлизат най-висшите нравствени образци, които образуват квинтесенцията на цивилизования духовен живот. А най-малката благодат има като своя висша цел върховното Благо.

В този смисъл **етиката, основаваща се пряко на практическият разум, търси валидното за образованието на всички времена, необходимото като дълг на всички разумни същества**. Чрез съпоставка възгледите на Кант и Шопенхауер става ясно, че една абсолютна необходимост и общовалидност е потребна, когато при етичното действие дадена висша цел трябва да стане определяща основа на дълга. Целта на даден нравствен стремеж може да определи волята дори когато една емпирична ситуация поражда в нас чувство на удоволствие или неудоволствие. Но не всеки нравствен дълг е свързан пряко с удоволствието. Понякога реализирането на даден нравствен дълг може да премине през страдание, предизвикано по един неморален начин от околните. Човек е склонен да завижда дори и за направеното добро, както неведнъж сме показали в нашето спи-

сание. Нагоните на неосъзнатото лесно разкъсват съзнанието при липса на образование.

Следва да се отбележи схващането, че удоволствието и неудоволствието имат напълно индивидуална, емпирична природа и не съдържат необходимостта, която произтича от общовалидност. Затова тук е важен нравственият избор и висшите цели на образованието. Следователно всяко мотивиране на потребното нравствено действие чрез неговата цел, ако е свързано с очакване на награда или наказание, може да доведе до изопачаване на нравствената постъпка или на съдържанието на самия практически разум в образованието. В сферата на етичното особено важно е онова, което става поради нравствен дълг и се свързва с практическия разум, който прави възможна етиката като наука. В съответствие с това афористично може да се каже, че **критерият за етичност се състои не само в това какво се желае, а и как се желае**. Тук определящ е нравственият принцип, който би следвало да съвпада със закона на дълга. Очевидно другата важна цел на книгата е да се направи възможен един преход от реалния свят към нравствените ценности, които трябва да се формират чрез нравствения дълг, внедрен в образованието. (Това прави и самата Зоя Ставрева, посветила целия си живот на учителското поприще.)

Книгата показва, убедително, че към висшите цели на човека следва да се включи и свободата за нравствен избор в мисленето и действието. Подобно схващане за свободната воля и **нравствения избор** предпоставя съблюдаването и свободата на другия като условие за осъществяването на един **етичен социален ред**, който следва да се обуславя от образованието и да се утвърждава чрез него. *"Истинните основания на разума като добро и воля за свобода, се подчертава в книгата, обуславят автономията на етическия разум, която гарантира екзистенциалното битие на избора, т.е. отговорността за своите постъпки пред лицето на Доброто (Благото) като битие на истината"* (с. 108). Оттук произтичат и първоосновите на образователните задачи на съвременната етика, които без съмнение са твърде сродни с метафизиката на Кант, която фактически засяга и ролята на **практическия разум** в образованието и възпитанието. Метафизиката се основава на познание от нравствени принципи, за да могат да бъдат дефинирани по един научен

начин понятията за добро и зло, дълг, чест, достойнство и др. Фактически тези принципи играят роля на архетипове.

Поради това в заключението на книгата се прави опит да се насочат рационалистичните мотиви в етиката на Кант и Шопенхауер към обективни цели на образованието, които историко-философски не са безразлични и към известната “калокагатия”.

От казаното дотук става ясно, че книгата е полезна за учители (и преподаватели във ВУЗ), които се интересуват от **нравствените първооснови на образованието**, така и за тези, които преподават етика (като научна дисциплина и и като учебен предмет), за да могат да отчитат българските колебаещи се постижения в тази област. Същевременно застъпените проблеми в книгата ще помогнат полесно да се надживеят формираните в българската етическа литература (все още непреодолени) тоталитарни нагласи. Преведената и публикувана дисертация на Зоя Ставрева (почти един век след нейното написване) убедително показва, че някога българското образование не се е нуждаело от “път към Европа”, защото си е било там, където и сега трябва бъде. Очевидно то е било изкуствено отделяно от европейските ценности и европейската идентичност в продължение на почти половин век. Сега ние нямаме друг избор освен да положим всички усилия и да се борим за преодоляване на изоставането, за да се възстанови статуквото, за което съдим и от дисертацията на българската учителка Зоя Ставрева, защитена през 1915 г. Книгата е само един пример за това, което предстои да бъде извършено и това, което отстоява списание “Образование” в своята 10-годишна история – да се възродят нравствените ценности в съответствие с българската и европейска идентичност.

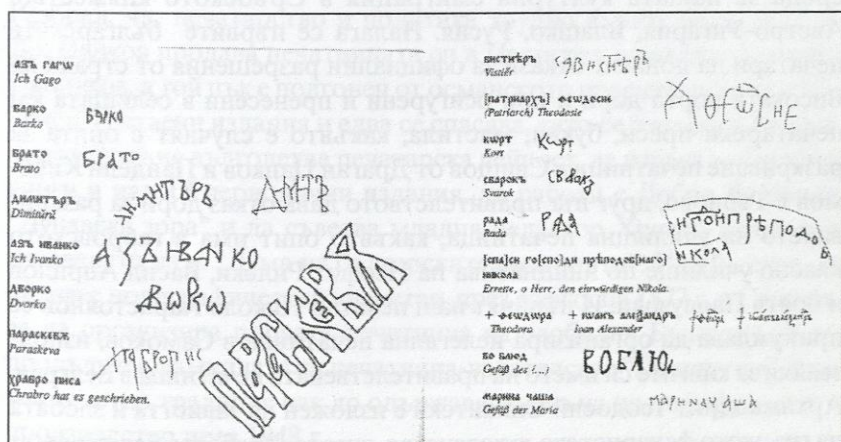
БЕЛЕЖКИ

¹ Данкова, Р. И. Дафов, Е. Данков. Първооснови на аналитичната психология. Архетипната онтология на душата и психотерапията като социална дейност. Част I. В. Търново, Faber, 2003, 275 с.

² Данкова, Р. Първооснови на морала. Метаетиката в българската традиция. В. Търново. Faber, 2004, 203 с.

³ Крумов, В. Философия на природата в съвременното образование. – Образование. С., XII, 2004, № 1, 75–82.

⁴ Крумов, В. Архетипите като първооснова на аналитичната психология и тяхната роля в образованието. – Образование. С., Год. XIII, 2004, № 6, 90–96.

Средновековни надписи – графити върху камък